

Міністерство освіти і науки
України Український
католицький університет
Факультет суспільних наук

Кафедра соціології

Дипломна робота на тему:
Роль вчителів в системі шкільної соціалізації
(на прикладі формування в учнів чоловічих та жіночих ролей)

Виконала студентка 4 курсу
бакалаврату за спеціальністю
«Соціологія» групи – ССО-18Б
Піхманець Ярина Андріївна

Науковий керівник:
доцент
кандидат соціологічних
наук
Судин Д.

Львів 2022

Зміст

Вступ	3
<i>Розділ I. Гендерні стереотипи, їх значення у процесі соціалізації індивідів та формування</i>	<i>6</i>
I.1. Інтерпретація базових понять (гендер, гендерні стереотипи, усвідомлене/неусвідомлене відтворення стереотипів)	6
I.2. Передумови формування гендерних стереотипів в сучасній Україні	7
I.3. Явище соціалізації, її форми та агенти	9
I.4. Особливості гендерної соціалізації дітей	10
Висновки до розділу	12
<i>Розділ II. Явище прихованого навчального плану, його усвідомлення вчителями. Дієздатність (агентність) вчителів</i>	<i>13</i>
II.1. Роль вчителів у формуванні гендерних стереотипів у суспільстві	13
II.2. Обізнаність вчителів із проблемою гендерних стереотипів, що побутують у школах	14
II.3. Прихований навчальний план як явище, етапи його дослідження та виміри	16
II.4 Дієздатність (агентність) вчителів.....	17
Висновки до розділу	20
<i>Розділ IV. Емпірична частина роботи</i>	<i>22</i>
VI.1. Методологія дослідження	22
IV.2. Емпірична частина.....	24
Висновки до розділу	31
Висновки	34
Використані джерела	38
Список посилань	
Додатки	

Вступ

1) Актуальність

Соціологи вже 70 років досліджують поняття гендеру, гендерної ідентичності та стереотипів. Провідні держави сучасності активно ведуть боротьбу із дискримінацією та нерівністю, що породжують ці стереотипи. На жаль, через пострадянське минуле, з наслідками та ідеологією якого Україна бореться ще до сьогодні, ця тема в нашій країні є дуже актуальною. Для того, аби мати можливість розвиватись та бути на рівні із іншими державами, дуже важливо дослідити саме явище, його формування та наслідки.

Дослідники виділяють багато факторів та чинників формування стереотипів. І, перш за все, важливо навчитись запобігати росту нового стереотипізованого покоління. Тобто спочатку варто досліджувати вищезазначене явище у дітей. Важливу роль у конструюванні стереотипів у дітей відіграє освіта і соціалізація в навчальних закладах. Хоча варто пам'ятати, що «першим природним чинником соціалізації для дитини виступає сім'я, яка протягом усього життя є тим мікросередовищем, на тлі якого відбувається особистісне зростання людини» (Карнаух, 2012, с. 112). Тобто, коли ми кажемо, що педагоги мають значний вплив на формування свідомості дитини, то потрібно розуміти, що мова йде не лише про дипломованих спеціалістів освітньої сфери, а й про батьків, що беруть неабияку участь у вихованні дитини від самого народження.

Для того, аби процес соціалізації дітей полегшувався, дуже важливою є співпраця батьків та вчителів, так як і ті, і ті є акторами, що прямо впливають на фізичний, психологічний та моральний розвиток дитини. І процес виховання дитини у сучасному суспільстві є дуже складним у ситуації, коли ті, хто виховує дитину вдома та ті, хто в школі – не співпрацюють.

«Перевага сім'ї полягає в наявності емоційного зв'язку батьків з дитиною. Перевага школи – у можливості спостерігати вихованця у природних умовах спілкування з однолітками, у процесі навчання, тобто у ситуаціях, які у більшості випадків є недоступними для батьків» (Роговець, 2012, с.137). Підступність проблеми гендерних стереотипів полягає в тому, що передача та відтворення їх можуть бути (і найчастіше є) неусвідомленими. Ось чому обізнаність із цією темою у сучасній Україні є на низькому рівні та потребує розвитку.

Дослідники цього питання в освітньому аспекті виділяють так званий «прихований навчальний план», завдяки якому вчителям вдається подати школярам інформацію таким чином, що внаслідок цього мислення дітей обмежують рамками та стереотипізують, - і це істотно впливає на можливості, перспективи та розвиток не лише індивіда, а й цілого суспільства.

1) **Метою** цієї роботи є дослідження ролі вчителів у соціалізації – на прикладі гендерних ролей.

2) **Завдання**

1. Сформулювати робочі визначення понять «гендер», «гендерний стереотип», «відтворення стереотипів», опрацювавши відповідні дослідження в соціогуманітарних науках.
2. Виявити, як відбувається відтворення гендерних стереотипів вчителями.
3. З'ясувати, якими є передумови формування в учнів гендерних стереотипів.
4. З'ясувати ознаки прихованого навчального плану серед шкіл пострадянського простору.
5. Встановити фактори, що впливають на рішення вчителів,

щодо відтворення чи не відтворення прихованого навчального плану.

- 3) **Об'єкт** роботи за загальною проблемою – соціалізація; за носієм проблеми – вчителі.
- 4) **Предметом роботи** є роль вчителів в гендерній соціалізації учнів.
- 5) **Структура**

Курсова робота складається з: вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел, наукової літератури та посилань, який налічує 34 позиції та 1 додатку. Кількість сторінок основного тексту – 37 ст.

Розділ I. Гендерні стереотипи, їх значення у процесі соціалізації індивідів та формування

I.1. Інтерпретація базових понять (гендер, гендерні стереотипи, усвідомлене/неусвідомлене відтворення стереотипів)

Згідно із звітом Індексу гендерного розриву 2020, Україна посіла 59 місце серед 153 держав за величиною відмінностей у правах і можливостях через стать (WEF, 2020). У звіті також вказано, що у порівнянні із 2018 роком, Україна піднялась у рейтингу на 6 сходинок, що означає, що *індекс гендерного розриву за останній рік в країні суттєво збільшився* (плюс 0,013 одиниці до позиції 2018 року) (WEF, 2020). Для того, аби дослідники могли вивести та порахувати такі точні числа, вони аналізували реалізацію та можливості громадян держав за певними критеріями у сферах політики, економіки, здоров'я, освіти та ін. Важливо звернути увагу на те, що дослідження гендеру саме в освітньому аспекті відіграє велике значення для досліджень про гендерну рівність суспільства загалом.

Перед тим, як перейти до дослідження вужчого аспекту гендерування соціуму, потрібно дати визначення термінам, що зустрічатимуться впродовж всієї роботи. Поняття гендеру є дуже актуальним для багатьох науковців сьогодні, а отже книжок, що стосуються цієї теми, є чимало. Існує також багато визначень цього поняття. У цій курсовій роботі, я вживатиму цей термін згідно із теорією соціального конструювання гендеру. В. Кравець, у своїй книзі «Гендерна педагогіка», виводить із цієї теорії визначення гендеру як «організованої моделі соціальних стосунків між чоловіками і жінками, що конструюється основними інститутами суспільства» (Кравець, 2003, с. 55).

Похідним від гендеру терміном, що також є актуальним сьогодні, є поняття «гендерних стереотипів». «Гендерні стереотипи – це уявлення про соціальні ролі для чоловіків та жінок, базовані передусім на біологічних ознаках. Так

звані традиційно жіночі ознаки називають фемінністю (чи жіночністю), а чоловічі - маскуліністю (чи чоловічністю).» (Марценюк, 2017, с. 17) І коли від чоловіків чекають витривалості, сили та вміння швидкого прийняття рішень, то від жінок - слабкості, покірності та емоційності. «Загальне неписане правило таке: де висока посада, престижна робота, гідна заробітна плата і гарні перспективи – там майже завжди зустрінеш багато чоловіків; а в тих місцях, де платять мало, не потрібний високий рівень кваліфікації, мало престижу та перспектив кар'єрного росту – «шукайте жінку»» (Андрусик, Марущенко, 2013, с. 19).

З стереотипами важко боротись, адже кожен з нас (усвідомлено, чи ні) відтворює хоча б якусь частинку з них. Найпростіший приклад тих людей, від яких ми їх переймаємо – це батьки. Найчастіше це трапляється ще змалечку, коли від матері знання передаються доньці, а від батька – синові, хоча, безсумнівно, діти можуть засвоювати стереотипи від обох батьків.

Тобто, якщо жінку все життя вчили, що «дівчатка так не поведуться», то і вона свою доньку так навчить. З іншого боку, чимало існуючих зараз стереотипів про жінок чи чоловіків є сформовані та побутують серед представників протилежної статі. Проблема в тому, що іноді передача цих стереотипів може відбуватися неусвідомлено - через необізнаність, чи схильність ідеалізувати традиційні та історично складені форми суспільства та сім'ї.

I.2. Передумови формування гендерних стереотипів в сучасній Україні

Згідно із дослідженнями істориків, гендерний розподіл почався ще дуже давно. Володимир Кравець наголошує на тому, що «у виховній практиці східних слов'ян проглядаються гендерні мотиви» (Кравець, 2005, с. 267). Автор має на увазі той факт, що ще в дитячому віці, хлопчиків і дівчаток виховували та соціалізували згідно очікуваних від їхньої статі ролей, та

навчали всьому, що повинен вміти господар та господиня. Тобто, метою диференціювання дітей ще змалечку, були логічні навички, що потрібні їм для того, аби вижити та створити міцну сім'ю і продовжити рід.

Гендерний розподіл ролей існував у суспільстві ще задовго до того, як виникло поняття гендеру взагалі. Хоча, якщо колись такий розподіл був життєвонеобхідним, і стереотипи колись мали важливе значення, то в сучасне суспільство вони перенеслися без раціонального чи практичного змісту.

Активне дослідження гендеру та пов'язаних із ним стереотипів почалось всередині 50-их років двадцятого століття, коли американські соціологи встановили та описали типових американських чоловіка, жінку та сім'ю. Через це, більшість стереотипів, що існують сьогодні, науковці ідентифікують як такі, що утворилися після 1950-го року. (Кашаба, 2011, с. 37)

Важливо також вказати, що значний вплив на розвиток гендерних стереотипів, що побутують в сучасній Україні, мала тоталітарна політика Радянського Союзу. Влада насаджувала людям власну ідеологію і зобов'язувала їх дотримуватись її. Висловлення власної думки репресувалось та засуджувалось, можливості вибору поведінки в будь-якій ситуації фактично не було. СРСР створював ідеальні типи радянських чоловіка та жінки, та добровільно-примусово заохочував всіх громадян держави жити так, аби досягнути цього статусу.

Сучасні дослідження, що мають за мету дослідити виникнення, передумови та шляхи подолання гендерних стереотипів, майже всі базуються на теорії соціального конструктивізму. Згідно із цією теорією, очікування щодо гендерних ролей певної особистості формуються в свідомості індивіда як наслідок взаємодії з оточуючими його людьми і абсолютно механічно відтворюються (Оксамитна, 2004, с. 168). Тобто,

іншими словами, їх можна розформуванати таким самим способом, яким вони і сформуванались.

Науковці, що поділяють ідеї соціального конструктивізму, виділяють два шляхи подолання гендерних стереотипів. Перший спосіб – так зване просвітництво, або поширення наукових теорій, досліджень щодо гендерних проблем суспільства у маси, де про них навіть не підозрюють. Другим шляхом є подолання гендерних стереотипів за рахунок авторитетності активних громадських діячів, котрих залучатимуть до процесу виконання нетрадиційних гендерних ролей, що тим самим ламатиме звичні соціуму шаблони. (Оксамитна, 2004, с. 170-171)

I.3. Явище соціалізації, її форми та агенти

Термін «соціалізація» в 1956 році з'являється у реєстрі американської соціологічної асоціації. Але, враховуючи той факт, що соціалізація – це багатогранний процес, який має дуже багато різних видів, форм та постійно видозмінюється, - її значення досліджується науковцями і по сьогодні.

Оскільки соціологія – міждисциплінарна наука, то і визначення її намагались дати дослідники з різних сфер діяльності. Тому часто визначення цього терміну є збірними та зачіпають ту чи іншу науку.

Толкотт Парсонс, зокрема, наголошував, що «соціалізація – це динамічний процес, який пов'язаний із структурною організацією суспільства» (Парсонс, 1993, с. 104). А Бергер і Лукман у своїй праці пояснюють це явище як «всебічне й послідовне входження індивіда в об'єктивний світ суспільства чи в окрему його частину» (Бергер, Лукман, 1995, с.279).

Засобом дії соціалізації Парсонс вважав пристосування, тобто зведення особистих інтересів до інтересів соціуму. Але, так як це явище постійно змінюється, В. Москаленко вважає, що в сучасному суспільстві «головним засобом соціалізації стає норма, яка формує певну соціальнувимогу, але не передбачає всіх обставин вчинку»

(Москаленко, 2013, с. 73).

Важливо зазначити, що якими б різними не були визначення дослідників, всі вони зійшлись думками про одне точно – *соціалізація людини не буває завершеною*. «Соціалізація – це не тільки формування закінченості і зрілості особистісних рис, а також й розвиток і модифікація зрілих форм соціальної особистості в ході включення її в систему нових зв'язків і залежностей» (Москаленко, 2013, с.74).

Виділяють 2 форми соціалізації – цілеспрямовану, тобто «спеціально розроблену певним суспільством систему засобів впливу на людину з метою формування її особистості у відповідності з інтересами цього суспільства» (Москаленко, 2013, с. 76), та стихійну, тобто «автоматичне» виховання певних соціальних навичок у зв'язку з постійним перебуванням індивіда в безпосередньому соціальному оточенні» (Москаленко, 2013, с.76)).

Володимир Кравець зазначає, що «агентами» соціалізації є, першочергово, сім'я, школа та товариство однолітків. Також автор вважає, що ЗМІ, художня література, мистецтво, фольклор, позашкільні установи та стихійні впливи також мають значний вплив на процес соціалізації (Кравець, 2003, с.169).

I.4. Особливості гендерної соціалізації дітей

Згідно із С. Хрисановою «гендерна соціалізація - засвоєння культурних прикладів в сфері стосунків жінок та чоловіків як соціальних стереотипів статево-рольової поведінки, яка присутня у сім'ї, нації, релігії, епосі. На їхній основі формується уявлення людини про її призначення як Особистості» (Хрисанова, 2002, с. 22). Себто, усі настанови та практики, що існують у дорослих людей, щодо «належної та неналежної» їхній статі поведінки, закладаються ще змалечку, під час навчання у школі. Майкл С. Кімел зазначає, що «ми набуваємо своєї гендерної ідентичності шляхом соціалізації, а відтоді ми готові поводити себе у маскулінний чи фемінний

спосіб. (...) Наша ідентичність є фіксованою, усталеною і відтепер внутрішньо притаманною нашій особистості» (Кімел, 2003, с. 155). І для того, аби мати змогу максимально зменшити кількість нав'язуваних дітям стереотипів проїхню соціальну роль, потрібно розібратися у тому, якими є особливості гендерної соціалізації дітей.

Найважливіше, що потрібно знати про диференційовану соціалізацію, - це той факт, що на меті цього явища є створення жінок, що стануть так званими «берегинями» домашнього тепла та затишку, і чоловіків, що будуть сильними і впевненими захисниками. Важливо зауважити, що на це формування в школі впливають не лише вчителі, а й підручники, матеріал, що подається на уроках та роздільні предмети (трудове навчання, фізкультура). Звісно ж, коли є можливість обрати напрям класу (гуманітарний, фізико-математичний тощо), то вчителі дають учням та ученицям певні «рекомендації» щодо рішення і коли хлопчиків агітують до вивчення точних та математичних наук, дівчаткам пропонують вибирати гуманітарні.

Протягом 21-23 жовтня 2003 року, Тамара Марценюк провела якісний контент-аналіз текстів гендерно-соціалізаційних особливостей маскулінності та фемінності серед учнів Ковельської гімназії №1, де досліджувала сприйняття дітьми молодшого, середнього та старшого шкільного віку гендерних ознак. Завданням респондентів було написати есей на запропоновану дослідницею тему («Чому мені подобається бути хлопчиком/дівчинкою?», «За що мені подобаються/не подобаються хлопці/чоловіки, дівчата/жінки?», «Мій образ ідеального чоловіка/жінки»).

За результатами дослідження, авторка зробила висновок, що як у 8-9 років, так само і в 16-17 у дітей є чітко сформоване бачення «ідеальних» хлопців та дівчат. З віком ці уявлення, звісно, змінюються, але, незважаючи на це, вони все-таки бачать гендерні ролі чоловіків та жінок «традиційними» (Марценюк, 2004, с. 33-42).

Висновки до розділу

«Гендер» та «стать» вже давно стали широкоживаними та популярними серед новітніх дослідників. Проте не завжди різниця між цими двома термінами є очевидною та однаковою для всіх. Стать – це фізіологічні особливості, що ділять людей на дві «групи» - чоловіків та жінок. Гендер – це особливості пов'язані із емоціями, почуттями та самоідентифікацією людей. Стать людина отримує при народженні, тоді як гендер – набуває протягом життя.

Похідним від слова «гендер» є поняття гендерних стереотипів, котре все частіше згадується у наукових роботах та стає об'єктом полеміки у великих колах дослідників. Як і будь-які інші стереотипи, гендерні також є присутні в українському суспільстві. Суть цього явища полягає в відмінностях певних очікувань щодо людей та їхньою фактичною поведінкою / звичками/ схильностями. Гендерні стереотипи передаються та відтворюються так званими «агентами», котрі, іноді цього не усвідомлюючи, впливають на збільшення рівня стереотипізації цілого суспільства.

Зазвичай агентами є також і ті люди, котрі мають вплив на соціалізацію. Соціалізація – це фактично процес пристосування до правил, норм та інтересів суспільства. У цій роботі мене найбільше цікавитиме соціалізація конкретно у дітей. Факторами впливу в такому випадку є найближчі люди, чия думка є авторитетною – сім'я, вихователі/вчителі та однолітки, серед котрих дитина безпосередньо живе.

Розділ II. Явище прихованого навчального плану, його усвідомлення вчителями. Дієздатність (агентність) вчителів

II.1. Роль вчителів у формуванні гендерних стереотипів у суспільстві

Зрозуміло, що у процесі загальної дитячої соціалізації чи не найважливішу роль відіграють батьки та авторитетні для дитини дорослі (вихователі, вчителі). Ранні роки життя дитини відіграють надважливу роль у формуванні особистості та закладають базу толерантності, демократичності та відкритості до суспільства. Враховуючи цей факт, вчителі займають чільну роль у організації та контролюванні розумового та морального розвитку учнів.

«Природа заклала мінімальні розбіжності між хлопчиками та дівчатками, але вони настільки несхожі через те, що їх по-різному виховують» (Андрусик, Марущенко, 2013, с. 5). Дослідники з'ясували, що більшість гендерних стереотипів, що підтримуються та укорінюються в сучасному суспільстві – заслуга саме системи освіти та її працівників. Але якщо у дошкільному віці на переконання дітей впливають вихователі дитсадків, а у шкільному вчителі, то чому трапляється так, що у дитячий садок дівчатка вже приходять у рожевих сукнях та з ляльками, а хлопці – із машинками? Під час виховання дітей, батьки виконують ту роль освітян, що потім переходить до вчителів. І дуже ймовірно, що більшість роблять це не усвідомлено і раніше, аніж могло б здаватися – одразу ж після встановлення статі майбутнього малюка переважні відтінки гардеробу та іграшки для дитини автоматично визначаються.

Ось чому наш соціум потребує щоб про проблему гендерних стереотипів говорили, розповідали та дізнавались. Попри те, що у центрі мого дослідження є вчителі, потрібно пам'ятати, що насправді педагогами є не лише кваліфіковані особи, а й батьки будь-якої дитини. «Надважливо любити, розуміти і приймати дитину такою, яка вона є,

розуміти свою відповідальність за формування її внутрішнього світу, виховання в атмосфері щастя і добра» (Андрусик, Марущенко, 2013, с. 73).

«Побудова громадянського суспільства неможлива без активної ролі освітньої системи у цьому процесі» (Сущенко, 2002, с. 90). І для того, аби у майбутньому соціумі побутували здорові партнерські стосунки, потрібно вже зараз розвивати мислення молоді і у гендерному аспекті. А для цього потрібно, аби абсолютно всі, хто залучені до процесу соціалізації дітей, а особливо вчителі, усвідомлювали важливість гендерної обізнаності молоді та намагались навчити дітей не шукати відмінності між чоловіками та жінками, а навпаки стирати ці межі.

II.2. Обізнаність вчителів із проблемою гендерних стереотипів, що побутують у школах

Важливо зазначити, що так звана «стереотипізація думок», яка утворюється завдяки системі освіти, нікуди не зникає у майбутньому і має значний вплив на можливості індивіда – зазвичай це складнощі із подоланням консервативності та обмежувальних рамок, що встановлені гендерними стереотипами; проявленням власної ідентичності тощо. Це і є одним із найважливіших аргументів, чому для педагогів так важливі гендерні знання.

У 2014 році Львівська обласна державна адміністрація спільно з Львівським обласним молодіжним центром провели дослідження на тему гендерної обізнаності педагогів серед вчителів, що навчалися у Львівському обласному інституті післядипломної освіти. Дослідження відбулось у форматі фокус-груп. Згідно із результатами дослідження «рядові працівники освітніх закладів є малочутливими до гендерних диспропорцій у системі шкільного простору та не реагують на гендерний дисбаланс. Більше того, вони його намагаються виправдовувати» (Кизима, 2015, с. 165). Автори дослідження зробили висновок, що більшість педагогів навіть не підозрюють про

існування гендерних стереотипів у їхньому повсякденному житті.

Власне, проблема не лише в тому, що вчителі не помічають гендерної нерівності на просторах школи, а ще й в тому, що багато з них є абсолютно байдужими до проведенень тематичних навчань/курсів/тренінгів. І більшість нововведень, що пропонують експерти, котрі намагаються розвинути процес гендерної освіти в Україні, ймовірно не будуть взяті до уваги досвідченими працівниками освітньої сфери. «Будь-які зміни чи реформи будуть здаватися «зовнішніми» у відношенні до величини їхнього уже набутого досвіду» (Булатова, 2002, с. 74). Це стосується особливо тих викладачів, заняття та навчальний план яких вже відпрацьовані до автоматизму та не потребують прикладання таких зусиль, які, скажімо, прикладають молоді вчителі.

Проблемою також може бути той факт, що свідомість українського педагога, скоріш за все, формувалась в умовах радянської та пострадянської України: коли навички критичного мислення, бажання обійти давно закладені суспільством шаблони та знайти незвичний вихід із буденної ситуації були небажаними та забороненими. «Інакше кажучи, в процесі підготовки вчителя важливу роль відігравала така організація мислення, під час якої достатньо було засвоїти необхідну інформацію без критичного аналізу і її відтворити. Тобто все спрощувалось до запам'ятовування результату чужої інтелектуальної діяльності, що, звісно ж, дало негативне віддзеркалення на професійну свідомість майбутнього вчителя» (Булатова, 2002, с. 74).

Про педагогів, яким так складно даються гендерні знання кажуть, що вони мають низький рівень гендерної чутливості (або гендерної справедливості). Олег Марущенко та Ольга Плахотнік пропонують власну інтерпретацію цього поняття – «як протидію вчительки чи вчителя не лише сексизмові, але й проявам будь-якої ксенофобії — расизму, ейджизму, лукізму та інших» (Марущенко, Плахотнік, 2012, с. 64). Незважаючи на те, що дослідження

доводять, що гендерно чутливих педагогів у сучасній Україні зовсім не багато, на щастя, цей показник можна змінювати, хоч це і затратно по часу.

Для того, аби в нашому суспільстві з'явилась можливість побороти гендерні стереотипи, дуже важливо таки донести до вчителів той факт, що це прямо і дуже сильно залежить саме від їхньої роботи та розуміння і усвідомлення проблеми.

II.3. Прихований навчальний план як явище, етапи його дослідження та виміри

Вчитель, викладач чи вихователь зобов'язаний чітко описувати тему, мету та план кожного заняття, що проводить. Це називається «навчальним планом» та є офіційним документом. Та, насправді, в школі діти отримують не лише ту інформацію, що є задокументованою. Звідси і впливає поняття «прихованого навчального плану».

Саме поняття «прихованого навчального плану» вперше ужив у своїй роботі американський соціолог П. Джексон в 1968 році, коли в США під впливом ідей Мішеля Фуко виник рух критичної педагогіки. Оскільки термін був запропонований англійською («hidden curriculum»), то, окрім вищезазначеного перекладу, у наукових роботах зустрічається також «латентна програма». Прихований навчальний план є «складний і багатовимірний, саме він формує специфічні розподіли влади і множинні відмінності – між жінками й чоловіками, між бідними й багатими, між білими й «кольоровими», між міським і сільським населенням» (Марущенко, Плахотнік, 2012, с. 12).

Дослідження прихованого навчального плану розділяють на 3 етапи, які відрізняються методологією та теоретичними засадами. Перший етап пов'язується із монографією Вільяма Кілпатріка (соціолога освіти в Америці) «Основи методу: неформальні розмови про викладання». Під час цього етапу дослідники латентної програми зосереджувались на тому, що він

набагато ефективніший за офіційний і розглядали його як «1) результат позаакадемічного навчання, 2) організацію, 3) процес» (Луценко, 2004, с. 477). Різниця між прихованим навчальним планом та явним полягає в тому, що найчастіше він є неусвідомленим навіть самими акторами, і, що дуже важливо, - «Інформація тут передається невербальним шляхом або транслюється глибокими структурами дискурсу» (Луценко, 2004, с. 476).

Другий етап досліджень явища прихованого навчального плану характеризується критикою самого поняття. Тобто в ході цього етапу дослідники встановили, що «прихований навчальний план можна тлумачити як соціальний текст, який має смисл тільки в тому разі, коли його читають і тлумачать учні, вчителі та інші учасники навчального процесу» (Луценко, 2004, с. 477).

До третього етапу найчастіше приписують поняття критичної педагогіки. Головним її завданням є критика традиційної системи освіти, її принципів, завдань, мотивів та, звісно ж, прихованого плану. Метою критичної педагогіки є звільнення суспільства від гендерних стереотипів, упереджень, обмежень та сприяння розвитку не дискримінованої та широко мислячої молоді.

Як вже зазначалось вище, прихований навчальний план відіграє дуже важливу роль у процесі загального розвитку мислення у дітей. І поки він прихований – ми не маємо шансів скорегувати його чи, хоча б, повністю вивчити. «Гендеризація тіла в ранньому дитинстві – це підгрунття подальшої гендеризації. (...) Прихований навчальний план, який дисциплінує тіло, є «гендерованим» впливає на засвоєння гендерних характеристик як природних з раннього дитинства» (Мартін, 2006, с.134). Тому найважливішим фактором для подальшого розвитку гендерної педагогіки в Україні є принаймні «відкриття» цього навчального плану.

II.4 Дієдатність (агентність) вчителів

Дослідники, що цікавляться проблемою формування гендерних стереотипів в школах, вважають, що одним з факторів, який допоможе подолати їх, є перетворення вчителів на так званих «агентів змін». (Шихненко, 2015, с.42) Як вже зазначалось вище – вчителі відіграють дуже важливу роль у процесі соціалізації дітей. Ось чому, якщо підвищити рівень гендерної чутливості у педагогів – вони можуть стати засобами ефективної боротьби із проблемою формування гендерних стереотипів та нерівності у суспільстві.

У четвертому розділі книги Ентоні Гідденса «Уклад суспільства» ('The Constitution of Society') автор розповідає про методологічний індивідуалізм, прихильники якого вважають, що структура суспільства залежить від окремих індивідів, з яких вона складається. Один із прихильників методологічного індивідуалізму, Джон Уоткінс, створив свою власну концепцію - суспільний індивідуалізм. У своїй теорії він пояснює, що найважливішим фактором творення історії є не просто події які самі собою стаються, а людина, котра насправді є пасивною та діє лише в своїх інтересах. Філософ вважає, що будь-яких внутрішніх рушіїв не існує і цим підкреслює важливість людського діяння. (Швець, 2013, с.36).

Ентоні Гідденс у своїй роботі також посилається на працю Джона Уоткінса, де пояснює той факт, що насправді всі складні соціальні конструкти і ситуації - це сукупність індивідуальних думок, поглядів, диспозицій та ставлень окремих осіб, які є залученими в них. Тобто для того, аби зрозуміти, яким чином виникла якась макропроблема в соціумі - потрібно спробувати розібрати її якнайдрібніше ще на мікрорівні, оскільки первинно вона зародилась через особливості індивідів, що діяли під час її розвитку. Те, яким чином ми діємо під час комунікації з іншими, залежить від нашого суб'єктивного сприйняття ситуації. Саме тому в однакових умовах двоє індивідів можуть діяти абсолютно по-різному. Після вивчення теорії методологічного індивідуалізму і зароджується поняття «дієздатності» чи «агентності» індивідів. (Гідденс, 2005, с.303)

Схожу ідею також запропонували соціологи Майкл Мейсі та Роберт Віллер у 2002 році. Вони видали роботу, де описали дослідження ідеї агентно-орієнтованого моделювання, - теорії про те, що дії індивідів на мікрорівні часто зумовлюють виникнення та існування загальнопоширених явищ на макрорівні (Масу, Willer, 2002, pp.143). Вони виділили 3 основні складники такої моделі - агента, середовище та правила. І під час вивчення агента та його рис дослідники виокремили 4 характеристики, що повинні його стосуватись:

- Агенти автономні (індивіди здатні до само-організації, самостійного прийняття рішень).
- Агенти взаємозалежні (індивіди можуть впливати на дії інших та взаємодіють між собою).
- Агенти наслідують прості правила (навіть прості правила для життя, які наближені до звичок та буденних справ, можуть спричиняти певні явища на макрорівні).
- Агенти адаптивні та вчаться на власних помилках (для досягнення змін, агенти повинні вміти раціонально аналізувати власні дії та вчинки).

Автори також зазначили, що іноді дуже складно провести паралель між мікро- та макрорівнями, адже іноді наша взаємодія та поведінка з іншими може призводити до абсолютно неочікуваних наслідків у суспільстві. (Масу, Willer, 2002, pp. 145-146)

Найчастіше агентність пов'язують саме із розширенням повноважень. Американська соціологиня Сара Лоуренс Лайтфуд (Lightfoot, 1986, с.9) наголошує на тому, що розширення прав та обов'язків (або повноважень) стосується, перш за все, можливостей для індивіда щодо самостійності, відповідальності, вибору та авторитету (Lightfoot, 1986, с.9) і відбувається

тоді, коли особі надають можливість впливати на навколишнє середовище та приймати рішення щодо власної діяльності в тих чи інших ситуаціях.

Вживаючи словосполучення «агентність вчителів», найчастіше мають на увазі власне самоорганізацію, суб'єктивність, незалежність та самостійність. Коли вчитель може обирати модель поведінки в певній ситуації та метод подання інформації учням – означає, що він агентний. І рівень агентності прямо залежить від системи освіти, середовища праці та прав, що їх надає школа. Натомість термін «агент змін» зазвичай вживається у позитивному значенні, коли мають на увазі відкритість, здатність швидко навчатись та розвиватись і присутній широкий кут зору на сучасність – тобто навички, що підкреслюють здатність сприймати нову інформацію, прогресивність та інноваційність індивіда.

Говорячи вже конкретно про те, яким чином вчителі-агенти взаємодіють із структурою, варто зазначити, що те, наскільки агенти змін впливають на структуру у котрій знаходяться, залежить від багатьох характеристик, серед яких є і готовність ризикувати, і почуття самоефективності та членства у спільноті (Шихненко, 2015, с.45). Сам процес змін вчителями-агентами у школах проявляється у комунікаційних інтеракціях з дітьми - під час проведення виховних годин, та навіть у позаурочний час. Окрім того, агентність може виражено проявлятися і під час уроків - адже дієздатні вчителі всю інформацію, котрою володіють пропускають через призму власних переконань та зацікавлень і саме в такому вигляді вже подають її дітям.

Висновки до розділу

Вчителі відіграють дуже велику роль у процесі дитячої соціалізації. І звісно ж вони впливають на стереотипізацію думок теж. Іноді вчителі і самі не до кінця розуміють, що вони живуть, мислячи стереотипно, проте ця проблема вже по трохи вирішується на різноманітних курсах

підвищення кваліфікації. Про тему гендерних стереотипів стали частіше згадувати у нашому соціумі, а отже і серед вчителів також.

Проте, як показує практика, старшому поколінню вчителів дуже складно дається розуміння та осмислення цієї проблеми. Це означає, що вони мають низький рівень гендерної чутливості. Натомість молоді вчителі все більш схильні до гнучкості та швидкого аналізу власних переконань.

Вчителі є надважливими «агентами», котрі впливають на дітей не лише під час навчання, а й у позаурочний час. Таке незадокументоване навчання називають «прихованим навчальним планом». Цього навчального плану не знайдеш ні у книжках, ні в посібниках – це власні цінності та переконання, котрі вчителі неусвідомлено передають дітям разом із іншим навчальним матеріалом.

Агентність (дієздатність) – це поняття, котре тісно пов'язане із поняттям «прихованого навчального плану». Вживаючи цей термін, мається на увазі можливість індивіда впливати на структуру, у котрій він перебуває. Крім того, агентність означає розширення повноважень, незалежність та самостійність. «Дієздатні» вчителі мають змогу змінювати навчальний план, впливати на навчальний процес та керувати матеріалом, що подають дітям. Завдяки цьому явищу і відбувається поширення гендерних стереотипів в цілому суспільстві, оскільки дуже часто проблеми, що виникають на макрорівні мають коріння ще на мікрорівні.

Розділ IV. Емпірична частина роботи

VI.1. Методологія дослідження

Я обрала якісний метод дослідження, а саме - глибинні інтерв'ю, для того, аби окрім підтвердження чи спростування дослідницького питання, можна було ще, відштовхуючись від особистого досвіду респондентів, дослідити нові аспекти теми роботи. Крім того, якісний метод дослідження є справді корисним у випадку моєї дипломної роботи, так як об'єктом цілої роботи за носієм проблеми є вчителі. А завдяки глибинним інтерв'ю, є можливість дізнатись більше про «підводні камені» дієздатності вчителів та те, яким чином вони впливають на передачу гендерних стереотипів дітям.

У якості респондентів я обрала шість працівників освітньої системи в Україні, а саме вчителів середніх та старших класів, із котрими провела телефонні інтерв'ю. Інтерв'ю з усіма респондентами були проведені згідно попередньо написаного гайду. Кожен респондент погодився із аналізом та обробленням даних з інтерв'ю. Під час пошуку респондентів я обрала трьох респондентів, котрим є менше 50 років та трьох, котрим більше. Така вікова вибірка дає можливість підтвердити чи спростувати дослідницьку гіпотезу про те, що старші вчителі є менш гендерно чутливими, аніж молодші.

Обраний метод дослідження дає можливість підтвердити чи спростувати гіпотези та дослідницькі питання роботи. А саме:

- *Припускаємо, що вчителі із низькою гендерною чутливістю схильні до суб'єктного відтворення та насадження гендерних стереотипів.*
- *Припускаємо, що рівень гендерної чутливості у педагогів молодшого віку є вищим, аніж у старших.*
- *Припускаємо, що значна частка діючих вчителів не є ознайомленою із явищем прихованого навчального плану.*

- *Припускаємо, що чим більший рівень дієздатності вчителя, тим більше він схильний змінювати навчальний план та освітню систему.*
- *Припускаємо, що чим твердішими є ціннісні переконання педагога, тим більше він схильний до відтворення стереотипів.*

Для того, аби було більш зрозуміло, кого саме було опитано під час проведення інтерв'ю та для якісного аналізу результатів, респондентів попросили коротко описати себе та свою роботу.

Опис респондентів

Респондент №1 Чоловік, 56 р. - вчитель географії із 25-річним стажем роботи, задоволений своєю роботою та любить її відвідувати. Вважає, що окрім навчання дітей географії його обов'язком є також виховання дітей.

Респондентка №2. Жінка, 48р.- вчителька хімії, також викладає природознавство у 5-их класах, класна керівниця. Не стресує від роботи, любить свій предмет та позитивно оцінює свої почуття по дорозі на роботу.

Респондентка №3. Жінка, 58 р. - вчителька української мови та літератури, класна керівниця з 30-річним стажем роботи. Любить свою роботу, відчуває почуття обов'язку перед дітьми і гордості за випускників.

Респондентка №4. Жінка, 46 р. - вчителька німецької мови для дітей, також працівниця Goethe-Institut на DSD програмі, де також навчає вчителів. Ходить на роботу із задоволенням, відчуває що обрала правильну професію для себе та відчуває гордість за випускників, котрі застосовують ті знання, які вона їм дала.

Респондентка №5. Жінка, 52 р. - вчителька української мови та літератури. Останнім часом відчуває нестачу мотивації для якісного виконання роботи, адже втомилась від дистанційного навчання, котре вважає непродуктивним. До карантину була задоволена своєю професією.

Респондентка №6. Жінка, 22 р. – педагог організатор, вчителька англійської мови. Працює як з малими дітьми так і з дорослими. Бажає вносити в освітній процес якнайбільше новизни та скаржитися на пострадянський відбиток на ньому.

IV.2. Емпірична частина

У ході інтерв'ю респондентів попросили описати ідеальних на їхню думку хлопчика-школяра та дівчинку-школярку. Це питання було внесене в гайд для того, аби можна було проаналізувати чи є взагалі і які у вчителів є стереотипи про хлоп'ячі і дівочі ролі. Для того щоб трохи структурувати дані, я зробила контент аналіз їхніх відповідей на ці запитання.

Таблиця 1

Як би Ви описали ідеальну/ого дівчинку/хлопчика -школярку/а?

Опис	Стосовно хлопців	Стосовно дівчат
Цікава/ий	4	3
Ерудована/ий	1	2
Комунікабельна/ий	3	5
Вихована/ий	2	3
Весела/ий	1	2
Активна/ий на уроці	1	2
Допомагає іншим	2	2
Не насміхається	2	-
Захищає інших	3	-
Чергує в класі	-	2
Не прогулює	1	2
Відповідальна/ий	-	3
Відвідує олімпіади	2	-

Найчастіше респонденти характеризували ідеальну дівчинку школярку як комунікабельну, цікаву, виховану та відповідальну. Що ж до хлопчиків - то окрім вищезгаданих рис, до їхніх характеристик додається ще очікування, що вони будуть захищати інших. Цікаво, що ідеальна, на думку респондентів, дівчинка також повинна чергувати у класі. Проте, у випадку хлопців така характеристика не згадується. «В мене чомусь асоціюється ідеальний хлопчик школяр з тим, що він дуже добре знає такі предмети математичного циклу. І таким, який бере участь в олімпіадах, конкурсах» (Респондентка №5).

Якщо ж глянути на це під іншим кутом - деякі характеристики свідчать про типову поведінку дітей - наприклад, «не насміхається» у випадку хлопців означає, що ця поведінка притаманна їм. Тобто вчителі помічають таке у поведінці дітей і вирішують, що ідеальний школяр такого робити не повинен.

Також помітно, що очікування від дітей різної статі у вчителів відрізняються. Наприклад, ніхто не очікує, що хлопчик має бути відповідальним, або ж принаймні не згадує цього під час інтерв'ю. Таку характеристику частіше присвоюють дівчаткам, що вже в цей момент створює рамки, котрі звужують межі дозволеного.

В таких деталях і проявляються гендерні стереотипи про дівочі і хлоп'ячі ролі. Важливо зазначити, що під час інтерв'ю думки респондентів часом відрізнялись - особливо це помітно між респондентами, котрим більше 50 років та тими, котрі молодші. І відповіді респондентів однієї «вікової категорії» справді видались схожими між собою.

Помітною є тенденція більшої стереотипізації дівочих та хлоп'ячих ролей зі сторони старших вчителів. Молодші ж є більш гнучкими та вважають, що йти в ногу з часом - одне з найважливіших завдань вчителя. У респонденток №6 та №4 є досить велика різниця у віці (46 та 22 роки), проте їхні відповіді щодо того, як повинні поводитись діти і чи варто їм робити зауваження є

дуже схожими. Припускаємо, що такі прогресивні та сучасні погляди Респондентки №4 є зумовлені її міжнародною співпрацею через Goethe-Institut з колегами з-за кордону, де рівень гендерної стереотипізації суспільства є значно нижчим. Таке спостереження дає можливість підтвердити гіпотезу про те, що рівень гендерної чутливості у вчителів молодшого віку є більшим, аніж у старших, а також, що дуже важливим є середовище, в якому знаходиться вчитель.

Під час розмови я попросила респондентів відповісти чи відрізняються на їхню думку правила для поведінки дівчат та хлопців у школі. І відповіді розділились порівну. Дехто наголошував на відмінності між правилами де-юре та де-факто - тобто правила одні для всіх, проте насправді межі дозволеного для хлопців та дівчат дуже різні. Для хлопців межі є більш розмитими, їм більше дозволяється і пробачається, адже: «Хлопці мають бути трохи такими шибениками» (Респондентка №5). Дівчаткам у той же час дозволено трохи менше, хоча спостерігаємо тенденцію, що молоді вчителі схильні помічати той факт, що діти зараз самі стирають окреслені дорослими рамки поведінки.

Респондентка №3 зауважила, що для хлопців та для дівчат правила поведінки завжди відрізнялись, оскільки по-різному потрібно навіть спілкуватись із ними: «З хлопцями спільну мову можна знайти, коли з ними порозмовляєш на теми спорту, на якісь комп'ютерні проблеми, те що стосується більше хлопчачого зацікавлення. А з дівчатами можна пошухукатися про якісь проблеми і якісь модні штучки, і попліткувати про колежанок» (Респондентка №3).

Цікаво, що серед стереотипів про гендерні ролі немає таких, які стосуються вбрання - більшість респондентів наголосили на тому, що їм навіть подобається, коли діти прагнуть виділятися. Вони зазначили, що дуже рідко роблять зауваження дітям стосовно одягу, лише у випадку коли вбрання зовсім не відповідає прийнятому за норму стилю одягу у школі. Це означає,

що один з найпоширеніших стереотипів у нашому суспільстві починає стиратись та не передається вчителями.

На питання про те, чи доводилось респондентам колись робити зауваження дітям стосовно їхньої поведінки та нагадувати, аби ті поводитись належно представникам їх статі, відповіді респондентів були неоднозначними. Деякі з респондентів іноді звертав увагу на власні зауваження. І, зазвичай у ретроспективі, їм це здається неправильним та помилковим. Звертаючи на це увагу, вчителі самі починають вирішувати проблему стереотипів про різну поведінку дівчат та хлопців. Хоч цього, мабуть, ще недостатньо, адже, як вказано вище, характеристики для хлопчиків та дівчаток вчителі називають різні та ще досі стереотипізовані. Проте, першим кроком до вирішення проблеми є її прийняття і усвідомлення, а цей крок якраз вже зроблено. І, продовжуючи у тому ж дусі, з часом ми таки не будемо спостерігати даної проблеми у школах та переконаннях у головах будь-якого покоління українців.

В особистому розумінні «дівочих» та «хлоп'ячих» поведінкових звичок також криються гендерні стереотипи, котрі відтворює вчитель. Частина респондентів підтвердили той факт, що навіть коли вони роблять зауваження дітям щодо їхньої поведінки - це виходить неконтрольовано. І логічним є висновок про те, що ми часто неконтрольовано ангажуємо оточення через призму наших переконань та думок. Тобто чим більше у вчителя стереотипів про дитячу поведінку - тим більша ймовірність, що він буде робити дитині зауваження щодо поведінки, яку вважає «неправильною».

Наймолодша із опитаних, респондентка №6 (22 роки) висловила абсолютне незадоволення таким відтворенням стереотипів та наголосила що відчуває виправлення цієї помилки своєю місією, як молодої викладачки. «Незалежно чи це хлопчик, чи дівчинка - це є особистість, вона робить те що вона хоче, вона не має питати в когось якогось дозволу... і взагалі молоде покоління викладачів вже якось більше ставиться до цього з розумінням, ніж старше. І

ми якимось намагаємось це донести.» (Респондентка №6). Респондентка №4 також зазначила що для неї важливо, аби діти могли бути собою, а не тими, кими їх хоче бачити суспільство. Можемо зробити висновок, що сучасні вчителі є достатньо обізнаними із проблемою гендерних стереотипів, проте найчастіше молодше покоління відчуває в собі достатньо енергії та мотивації для її вирішення, аніж старше. Молодшим вчителям простіше аналізувати власні дії та рефлексувати про них, відштовхуючись від прийнятих у сучасному суспільстві норм та правил, що і створює для них зручніше середовище для викорінення стереотипів у школах.

Одна з гіпотез цієї роботи є про те, що чим більше значення для респондентів у житті мають сімейні та релігійні цінності, тим більше вони схильні до відтворення стереотипів. Підґрунтям для неї стало те, що чим більше людина вірить у щось і це впливає на прийняття рішень у житті, тим більше вона схильна насаджувати цю думку та переконувати інших. Частково це також може сприяти поширенню гендерних стереотипів у суспільстві. Враховуючи, що вчителі мають неабияку роль у формуванні суспільства через великий вплив на соціалізацію дітей, навіть незначними власними переконаннями вони можуть значуще впливати на свідомість та мислення учнів.

Саме тому, для того, аби перевірити цю гіпотезу, у гайд було додано блок питань, що стосуються ціннісних переконань респондентів, - а саме релігії та сім'ї. Ці два аспекти можуть прямо впливати на стереотипізацію жіночих та чоловічих ролей у свідомості респондентів. У ході інтерв'ю з'ясувалось, що всі респонденти вважають себе більшою мірою релігійними людьми. «Може я і не найбільший християнин, але стараюсь щонеділі ходити до церкви, ну і, звісно, на великі свята. Ну але і не без грішків, всі ж ми люди» (Респондент №1). Наймолодша із респондентів, жінка 22 років (Респондентка №6), зазначила, що вірить у Бога, проте практикує не зовсім стандартні релігійні практики, а саме молитви-подяки перед вечерею щодня. Вона зазначила, що їй не дуже подобаються гендерні обмеження для жінок у її церкві – хустки на

голову, специфічне вбрання (спідниці, покриті плечі) та обмеження щодо того, щоб жінка могла бути працівницею у церкві. «Я вважаю, що це неправильно, так не має бути, для чого ці обмеження – жінки такі ж люди як і чоловіки. Чим це зумовлено я не впевнена, але я ніколи не бачила аби жінка була священиком. Навіть фемінітиву такого немає – що й казати...» (Респондентка №6). Це єдина із всіх респондентів, що помітила такі обмеження – решта зазначили, що вони впринципі не відчують, що релігія створює якісь перепони для жінок. З цього можна зробити висновок, що педагоги загалом погоджуються із зумовленими догмами обмеженнями для жінок. Це означає, що вони готові погоджуватись із цим та можуть поширювати такі ж думки серед учнів. Також Респондент №1 наголосив, що у школі, в котрій він працює релігія дійсно відіграє велику роль, адже всі заходи розпочинаються із молитвою, а на святі першого/останнього дзвоника обов'язково повинен бути присутній священик.

Оскільки вчителі беруть значну участь у організації заходів такого типу, саме вони вирішують – буде присутній релігійний аспект, чи ні. Це означає, що нехотючи, прихований навчальний план у школах відтворюється таким чином теж.

Що ж до стереотипів у сімейному аспекті, то відповіді респондентів розділились – частина вважає, що у кожній сім'ї свій лад; а частина наголошує на тому, що сім'я у своєму класичному виді – це мама, тато і діти. Де мама відповідає за злагоду та теплі стосунки, а батько – за благополуччя та добробут. Таким чином також відтворюються одні із найпоширеніших стереотипів, що стосуються гендерних ролей чоловіків та жінок, у нашому суспільстві. «Я мушу нагадувати хлопцям аби вони поводитись як хлопці. Ну вони ж майбутнє нашої держави, мусять бути годувальниками сім'ї. І щоб з них «щось» виростало, їм іноді треба про це нагадувати» (Респондентка №4). Також респондентка твердо відповіла, що саме така модель сім'ї у неї, і їй б хотілось аби і інші це розуміли та наслідували.

Завдяки таким твердим ціннісним переконанням вчителів, користуючись власною дієздатністю, і відтворюють прихований навчальний план та стереотипи, навіть якщо і самі цього не усвідомлюють.

Що стосується явища прихованого навчального плану, то більшість вчителів відповіли, що чули про таке явище, проте можливо не до кінця усвідомлюють його значення. Респондентка №6, котра останньою навчалась в університеті, розповіла, що вона знайома із таким поняттям та впринципі намагається робити так, аби не відтворювати стереотипи завдяки власній «владі» та повноваженням у школі.

Найчастіше, респонденти задоволені навчальними планами, що їх пропонує система освіти, та вважають, що вони майже не потребують змін. Навіть не зважаючи на те, що у школах їм дозволяють змінювати навчальний план на 20-35%, респонденти вважають, що фактично не користуються цією можливістю - так як їх повністю задовольняє те, яким чином побудований державою план. Єдина причина для зміни навчального плану - потреба повторення та закріплення матеріалу серед дітей. «Я притримуюсь навчального плану на 90-95%. Інколи трошки змінюю в різних класах, коли діти цього потребують» (Респондентка №2).

Проте, це стосується лише «явного» навчального плану. Педагоги не вважають зміну способу подання матеріалу зміною навчального плану. Адже на сприйняття дітьми інформації впливає все – не лише сам матеріал.

Саме для того, аби дійсно дослідити те, яким чином вчителі впливають на «неявний» навчальний план у школах та рівень їх дієздатності, у гайд були додані запитання про те, чи часто педагоги наповнюють навчальний план важливими прикладами з життя чи деталями від себе. І, як і очікувалось, респонденти відповіли ствердно: «Жоден матеріал не засвоїться краще, як той, до якого додали щось, що може відгукнутись, щось своє» (Респондентка №6). Тобто, рівень дієздатності вчителів у школі є високим, хоч вони і не до

кінця цього усвідомлюють. Він не проявляється в зміні навчального матеріалу, що вони подають дітям, а, власне, у деталях та дрібницях з власного досвіду, котрі передаються дітям разом із ним та способом їх подання. Завдяки цим дрібницям відбувається так зване «викривлення» матеріалу крізь призму власної особистості. Через них і відбувається процес формування та передавання стереотипів дітям.

Для дослідження рівню дієздатності вчителів, в гайд також були додані запитання, що стосуються права голосу та «величини важелів впливу» вчителів на робочому місці – адже саме це і є головною ознакою дієздатності вчителя. На запитання «Чи відчуваєте Ви відповідальність за рішення, що стосуються шкільного побуту та навчального процесу?» всі респонденти відповіли так само ствердно. «Звичайно, у нас постійно є наради, де ми багато обговорюємо майбутні події та на що витратити шкільний бюджет, наприклад. Іноді нас просто ставлять перед фактом, але буває, що голосуємо або ж висловлюємо власні пропозиції щодо процесу навчання» (Респондент №1). Навіть у процесі вирішення дрібних та важливих рішень у школі респонденти беруть участь і, що важливо, відчувають відповідальність. «У кожного є голос, хоч і останнє слово за дирекцією» (Респондентка №6).

Прихований навчальний план відтворюється якраз завдяки дієздатності. Ці два поняття є дуже пов'язаними, адже без дієздатності вчителів, неможливе внесення прихованого навчального плану до школи та навчального процесу. Респонденти усвідомлюють, що мають можливість впливати на зміни та рішення у школах, в яких працюють, що теж впливає на рівень дієздатності вчителя. Такий висновок підтверджує дослідницьку гіпотезу про те, що чим вищий рівень дієздатності вчителя, тим більше він схильний змінювати та впливати на навчальний план.

Висновки до розділу

Для того, аби мати можливість підтвердити чи спростувати дослідницькі гіпотези, я обрала метод глибинних інтерв'ю. Для цього я обрала 6 респондентів/ок, котрі є діючими вчителями в школах. Я обрала 3 респондентів, котрі є молодшими, ніж 50 років та 3, котрі є старшими. Цей умовний поділ дав змогу зробити розмежування між «старшим» та «молодшим» поколінням, що в подальшому дозволило зробити цікаві висновки та досліджувати правдивість Гіпотези №2.

У ході аналізу даних, усі гіпотези було підтверджено. Гіпотеза про те, що кількість стереотипів у вчителів впливає на схильність до їх відтворення підтвердилась, оскільки ті респонденти, котрі стереотипно мислять про «норми» дівочих та хлоп'ячих характеристик зазначили, що часто роблять дітям зауваження, щодо їхньої поведінки. Це сприяє поширенню стереотипів, що стосуються чоловічих та жіночих ролей та впливає на свідомість учнів та їх схильність до такого ж відтворення.

Гіпотеза « Старші вчителі є менш гендерно чутливими, ніж молоді» також підтвердилась, оскільки в ході інтерв'ю, виявилось, що респонденти, віком до 50 років, є більш лояльними та гнучкими у питаннях поведінки та одягу дітей у школі. Вони не вважають, що є якісь конкретні моделі поведінки окремо для хлопців та дівчат. Що стосується старшого покоління вчителів - то їм доводиться частіше нагадувати дітям, аби вони поводитись належно представникам їхньої статі, так як на їхню думку поведінка дітей частіше не відповідає нормі.

Гіпотеза про недостатній рівень знань про прихований навчальний план є правдивою, оскільки більшість респондентів повідомили, що знайомі із цим поняттям дуже поверхнево та неповно. Хоч наймолодша респондентка, що останньою навчалась в університеті, зазначила, що знайома із цим поняттям і намагається робити все, аби не відтворювати його у себе на уроках.

Четверта гіпотеза, що звучить як «Чим більший рівень дієздатності вчителя, тим більше він схильний змінювати навчальний план та освітню систему» виявилась правдивою. Хоча респонденти і вважають, що не користуються можливістю редагування навчальних планів у своїй практиці, це не до кінця відповідає дійсності. Адже самі педагоги просто не помічають, що змінюють навчальний план, додаючи до нього власні методи викладання та інформацію. Завдяки власній дієздатності, котру більшою чи меншою мірою усвідомлюють всі, - вчителі таки «викривляють» навчальний матеріал власними досвідами та деталями, що впливають на створення прихованого навчального плану. Враховуючи, що більшість не усвідомлює його значення, ця проблема стає великою та такою, яку складно вирішити.

Що стосується останньої гіпотези «Чим твердішими є ціннісні переконання педагога, тим більше він схильний до відтворення стереотипів», то вона також підтверджується. Оскільки релігійні погляди є досить схожими у всіх педагогів, вони частіше схильні нав'язувати їх іншим. А, враховуючи, що християнські догми самі по собі диференціюють права для чоловіків і жінок, такі погляди сильно впливають на створення гендерних стереотипів у свідомості індивіда.

Сімейні цінності в той же час також відіграють значну роль у житті кожного із опитаних вчителів. І чим більш педагог схильний до «класичної» моделі сім'ї, тим більше він схильний відобразити їх у навчальному процесі по відношенню до дівчаток та хлопчиків.

Висновки

Серед дослідників в галузі соціології вже давно популярно вживати два різні терміни: «гендер» та «стать». Різниця полягає в тому, що стать – це про фізичні та репродуктивні відмінності, що є закладені природою ще при зародженні людини. В той час термін «гендер» вживають, коли мова йде про маскуліність чи фемініність (тобто чоловічність чи жіночність). У другому випадку до уваги беруться поведінка, риси характеру та характеристики людини. Часто ці відмінності стають причиною нерівності та стереотипних очікувань від ролей інших. Звідси і виникають поняття «гендерних стереотипів» та «гендерної нерівності».

Із проблемою гендерної дискримінації боротись дуже складно, та можливо. Гендерні стереотипи, як і будь-які інші, створюють найбільше проблем тому, що вони не завжди очевидні. Важко розгледіти низку стереотипів у власній поведінці, якщо всі навколо поводяться ідентично. Для того, аби мати змогу їм протистояти, потрібно перш за все ознайомитись із проблемою та мати хоч якісь базові знання про їхнє виникнення та шляхи утворення.

Згідно із дослідженнями, розглянутими у роботі, історія виникнення стереотипів, що ми відтворюємо сьогодні, є дуже довгою. Протягом усього існування людства на неї впливали різноманітні фактори: починаючи від потреби вижити і завершуючи релігією та тоталітарною ідеологією Радянського Союзу.

Стереотипне мислення ніколи не має позитивних наслідків – воно породжує обмеженість, вузькість думок та скорочує можливості індивіда. Тому під час дитячої соціалізації, це аж ніяк не може добре впливати на розвиток дитини. Соціалізація – процес, що супроводжується засвоєнням індивіда певних шаблонів поведінки у суспільстві. Цей процес триває

протягом всього життя людини, але якщо індивід ще з дитинства навчиться відтворювати стереотипи – викорінити це буде складно.

На процес соціалізації впливають так звані «актори» - тобто певні середовища чи інститути, де перебуває індивід протягом свого життя. І, мабуть, найважливіші місця займають сім'я та школа. В школі акторами можуть бути не лише вчителі, а й однолітки. Власне, простежити процес соціалізації дитини в школі є одним із найскладніших завдань педагогів. Ось чому так важливо сприяти розширенню знань працівників освітньої сфери про явище гендерних стереотипів як таке.

Згідно із результатами вищезазначених досліджень, майже кожна особа, що працює у педагогічній сфері, є закрита та не готова до змін власних знань та переконань щодо гендерного аспекту. Таким людям науковці приписують низький рівень гендерної чутливості. Важливо зазначити, що цей рівень можна підняти, але цей процес потребує багато зусиль зі сторони так званих «просвітників».

Насадження вчителями стереотипів найчастіше відбувається під час виконання прихованого навчального плану. Прихований навчальний план – явище, що характеризується невербальністю, неявністю інформації та прихованим змістом. Тобто, він існує паралельно із звичайним навчальним планом, що його дотримуються вчителі, але несе в собі не ту навчальну інформацію, що передбачена системою освіти, а таку, яка стосується «школи життя» (як правильно поводитись, як потрібно виглядати і говорити).

Найнебезпечніше в цьому плані те, що він, як і стереотипи, - неявний. Отже, найбільшою проблемою може бути саме його «виявлення» - адже багато хто навіть не підозрює про його існування, що може означати абсолютну неготовність до змін та заперечення. Тим не менш, це – дуже важливий, потрібний і неминучий крок у боротьбі із стереотипами. Тому, під час

викриття навчального плану, варто бути дуже обережним та продумувати кожен етап.

Залученість вчителів до процесу самостійного складання та формування власного навчального плану, можливість прийняття рішень та незалежність від запропонованого освітньою системою методу подання інформації, - називають «агентністю». Із агентністю часто пов'язують явище розширення повноважень – тобто суб'єктність та самостійне прийняття рішень у своїй професійній діяльності. На жаль, досліджень щодо рівня дієздатності вчителів в Україні фактично немає.

Саме тому я вирішила провести власне якісне дослідження, а саме 6 глибинних інтерв'ю, на основі яких можна досліджувати цю тему ще глибше. У ході аналізу проведених інтерв'ю я дійшла до висновку, що молодші вчителі і справді є більш гнучкими та гендерно чутливими, ніж старші. Крім того, вони все частіше помічають проблему гендерних стереотипів навколо дівчат та хлопців, що наближує наше суспільство до зменшення рівня гендерної стереотипізації.

Також серед висновків дослідження є той факт, що кількість стереотипів у вчителя дійсно впливає на частоту їх відтворень. Тобто чим більше стереотипів - тим більше вчитель схильний відтворювати та насаджувати їх учням під час уроків.

Також одним із висновків дослідження є той факт, що чим більше ціннісні переконання впливають на життя педагогів, тим більше вони схильні перенести їх на дітей. І чим більше вони вірять у те, що їм здається правильним, тим більше зауважень та власних настанов вони будуть робити дітям.

А от що стосується навчального плану, то вчителі висловили майже повну задоволеність ним, та не вважають за потрібне змінювати його чи редагувати через некоректність. У той же час, самі цього не усвідомлюючи, вчителі таки

вдаються до відтворення «неявного» навчального плану. Завдяки власній дієздатності та необізнаності із явищем «прихованого навчального плану», вони часто використовують його під час роботи з дітьми. І, навіть не усвідомлюючи цього, вчителі таки змінюють навчальний план крізь призму власного життєвого досвіду.

Проблема полягає в тому, що чим менше ми знаємо про стереотипи, тим частіше ми не задумуючись їх відтворюємо. Так само і з прихованим навчальним планом - поки ця тема не стоїть ребром, вчителі так і продовжуватимуть користуватись ним у буденних діяннях.

Використані джерела

- 1) Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Василем, 56 р. (Респондент №1).
Zoom, 05.05.2022
- 2) Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Анною, 48 р. (Респондентка №2).
Zoom, 09.05.2021
- 3) Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Марією, 58 р. (Респондентка №3).
Zoom, 08.05.2021
- 4) Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Лесею, 46 р. (Респондентка №4).
Zoom, 07.05.2021
- 5) Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Олександром, 52 р. (Респондентка №5).
Zoom, 07.05.2021
- 6) Транскрипт інтерв'ю, проведеного з Яною, 22 р. (Респондентка №6).
Zoom, 20.05.2022

Список посилань

Україномовні посилання

- 7) Карнаух, Л. (2012). Особливості соціалізації дітей дошкільного віку в умовах сучасного соціального середовища. Під редакцією Побірченко Н.С. (гол. ред.) та ін. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи :збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. (40 випуск). (с. 110-119). Умань.
- 8) Кашаба, О.Ю. (2011). *Гендерні стереотипи: від минувшини до сьогодення*. Харків: УПА.
- 9) Кизима, І. (2015). Гендерна обізнаність педагогів (на прикладі фокус- групового дослідження у Львівській області). *Молодь і ринок*. №4 (123). (с.160-165). Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2015_4_35 .
- 10) Кицун, Г. В. (2006). *Архітектура інтелектуального агента*. Львів: НУ Львівська політехніка.
- 11) Кімел, М.С. (2003). *Гендероване суспільство*. Пер. з англ. Альошкіна, С.Київ: Сфера.
- 12) Кравець, В.П. (2003). *Гендерна педагогіка. Навчальний посібник*. Тернопіль: Джура.
- 13) Кравець, В.П. (2005). *Історія гендерної педагогіки : навчальний посібник для студентів вузів*. Тернопіль: Джура.
- 14) Луценко, О.А. (2004). Гендерна освіта й педагогіка. Під редакцією Скорик М.М. (відпов. ред.) та ін. *Основи теорії гендеру: Навчальний посібник*. (с. 476-503). Київ: «К.І.С.».

- 15) Мартін, К. (2006). Як створюється гендерне тіло: практики дошкільних закладів. Пер. з англ. Гайдено В. Під редакцією Гайдено В. *Гендерна педагогіка: Хрестоматія*. (с. 132-152). Суми: ВТД «Університетська книга».
- 16) Марущенко, О. & Плахотнік, О. (2012). *Гендерні шкільні історії*. Харків: Монограф.
- 17) Марценюк, Т.О. (2004). Гендерна соціалізація як процес формування маскулінних та фемінних ознак гендерної ідентичності. *Наукові записки НаУКМА: Соціологічні науки*. (с. 33-42). Взято з:
http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8157/Martseniuk_Genderna_sotsializatsiia.pdf?sequence=1&isAllowed=y .
- 18) Марценюк, Т.О. (2017). *Гендер для всіх. Виклик стереотипам*. Київ: Основи.
- 19) Москаленко, В.В. (2013). *Соціалізація особистості: монографія*. Київ: Фенікс.
- 20) Оксамитна, С.М. (2004). Гендерні ролі та стереотипи. Під редакцією Скорик М.М. (відпов. ред.) та ін. *Основи теорії гендеру: Навчальний посібник*. (с. 157-181). Київ: «К.І.С.».
- 21) Роговець, О. (2012). Співробітництво батьків і вчителів як фактор педагогізації мікросередовища формування і розвитку дитини. Під редакцією Побірченко Н.С. (гол. ред.) та ін. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. (40 випуск). (с. 136-142). Умань.

- 22) Сущенко І. (2002). Засоби формування гендерних стереотипів у школі. Під редакцією Сорокопуд Я. (відпов. ред.) *Науково-практична школа «Гендерна педагогіка шляхи трансформації освіти чи новий погляд на розвиток сталого миру»*. (с. 81-89). Львів: Молодіжний центр ім. Н. Кобринської/ Міжнародний Фонд «Відродження».
- 23) Шихненко, К.І. (2015). Роль учителів-агентів змін у формуванні готовності школи до інновацій: з досвіду зарубіжних досліджень шкільних реформ. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 1(45). (с. 42-51).

Російськомовна література

- 24) Андрусик, О., Водолажская, Н., Ефимцева, А., Кермеш, Т., Купка, И., Лесовая ... Цвиркене, И. (2013). *В поисках гендерного воспитания: Методическое пособие*. Харків: Золоті сторінки.
- 25) Бергер, П. & Лукман, Т. (1995). *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. Пер. з англ. Е. Руткевич. Москва: Медиум. Взято з: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/0458680_BCA67_piter_berger_lukman_t_socialnoe_konstruirovanie_realnosti_tr.pdf.
- 26) Булатова, Л.А. (2002). Гендерные аспекты подготовки учителя. Під редакцією Сорокопуд Я. (відпов. ред.) *Науково-практична школа «Гендерна педагогіка шляхи трансформації освіти чи новий погляд на розвиток сталого миру»*. (с. 73-80). Львів: Молодіжний центр ім. Н. Кобринської/ Міжнародний Фонд «Відродження».
- 27) Гидденс, Э. (2005). Устройство общества. Очерк теории структуризации. Пер. з англ. Тюрина И.(вип.2). Москва: Академический проект.

- 28) Парсонс, Т. (1993). *Понятие общества: Компоненты и их взаимоотношения*. Пер. з англ. Полякова Н.Л. THESIS. (вып. 2). (с. 94-122). Взято з http://ecsocman.hse.ru/data/876/582/1217/2_2_1pars.pdf .
- 29) Хрисанова, С. (2002). *Словарь гендерных терминов. Гендерное просвещение для всех*. Харків: САБО-ЛТД.
- 30) Швець, О. М. (2013). Методологический индивидуализм Джона Уоткинса и проблемы современного историописания. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*, (6 (3)), 33-38.
- 31) Ярская-Смирнова, Е. (2001). *Гендерная социализация в системе образования: скрытый учебный план // Одежда для Адама и Евы*. Москва.

Англомовна література

- 32) Lightfoot, S.L. (1986). On Goodness in Schools: Themes of Empowerment. *Peabody Journal of Education*. (Vol. 63). (№3). (pp. 9-28). Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/1492663> .
- 33) Macy, M.W. & Willer, R. (2002). From Factors to Actors: Computational Sociology and Agent-Based Modeling. *Annual Review of Sociology*. (Vol.28).(pp. 143-166). doi: 10.1146/annurev.soc.28.110601.141117.
- 34) World Economic Forum. (2019). *Global Gender Gap Report 2020*. Geneva. Retrieved from <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2020/dataexplorer> .

Додатки

Додаток 1

Інструментарій

-Доброго дня. Мене звати Ярина Піхманець. Я студентка програми соціології Українського католицького університету. Мені цікаво як саме і наскільки вчителі впливають на розвиток стереотипізованих ролей хлопчиків і дівчаток у дітей.

Прошу надати згоду на запис та його аналіз в межах дослідження. Уся надана інформація залишиться анонімною та конфіденційною.

Блок 1. Особисте

- 1.1. Розкажіть про себе та свою професію. Як вас звати, де працюєте.
- 1.2. Яким є Ваш сімейний стан? Ким працює Ваш чоловік/дружина? Чи є діти?
- 1.3. Як Ви вважаєте, Ви - релігійна людина? Опишіть, які релігійні практики є у вашому житті? Чи існують у Вашій церкві якісь окремі правила для чоловіків та жінок (окремі вхід, хустки на голову). Якщо так, то як вважаєте, чим це зумовлено?

Блок 2. Мотивація

- 2.1. Якими є ваші обов'язки у школі?
- 2.2. Оцініть ваші почуття по дорозі на роботу?
- 2.3. Чи задоволені ви своєю професією?
- 2.4. Оцініть ваші почуття під час уроків? Чи є якісь труднощі?
- 2.5. Чи відчуваєте недостачу мотивації для якісного виконання роботи? Якщо так, в чому це проявляється на роботі? Та що могло б вас змотивувати?

Блок 3. Дієдатність

- 3.1. Що передбачає собою ваша підготовка до уроку?
- 3.2. Оцініть, наскільки вам вдається притримуватись навчального плану, що його пропонує система освіти? Яке ваше загальне ставлення до нього?
- 3.3. Чи часто вам доводиться дописувати/саботувати навчальний план через його неточність/некоректність?
- 3.4. Чи додаєте щось своє під час викладання матеріалу? Щось із власного досвіду, наприклад.
- 3.5. Як Ви вважаєте, чи є у вас достатньо свободи вибору під час навчального процесу та взаємодії з учнями?
- 3.6. Ви відчуваєте відповідальність за важливі рішення (щодо заходів, чи якихось важливих питань), прийняті у школі?
- 3.7. Чи часто Ви не згодні із вказівками шкільного керівництва? Що робите в такому випадку?

Блок 4. Ролі хлопчиків і дівчаток

4.1. Чи відрізняються на вашу думку правила для поведінки хлопців та дівчат? Чим? Чому так?

4.2. Як би ви описали ідеальну дівчинку-школярку?

4.3. Як би ви описали ідеального хлопчика-школяра?

4.4. Чи часто вам доводиться нагадувати дівчаткам і хлопцям, аби вони поводитись належно представникам їхньої статі?

4.5. Чи була у вас таке ситуація, що ви робили зауваження дітям щодо їхнього вбрання?

Можливо, Ви хочете щось додати до нашої розмови, що ми не врахували, не згадали?

Дякую за участь у дослідженні!